

ELŐSZÓ

Telik az idő. A Bibóról hallgatás jelentése és jelentősége is súlyos. Már több mint harmincöt éve annak, hogy egy történelmi pillanat erejéig a jólneveltség részévé lett Bibó István művének emlegetése. A hazai szellemi élet legjobbjai vetettek számot soktémájú életművével, és megindult nemzetközi recepciója is. Ezentúl – a társadalomelméleti, politikatudományi értekezésektől a közélettről szóló újságcikkekig – a nyilvánosság valamennyi közlönye úgyszólván elképzelhetetlen volt jó esetben eredeti gondolatokat megtámasztó, ötletesen felerősítő, ellenpontoszó, máskor sokat használt, így persze közhelyessé koptatott Bibó-idézetek nélkül. S noha az idézők gyakori restsége, a sokszor agyonhasznált formák, olykor megcsonkított idézetek jogosan keltettek ellenérzést, mégis valami otthonos biztonságot is jelentett sokunknak a tény, hogy végre olyan országban élhetünk, ahol Bibó István – nincs erre jobb kifejezés – immár divatba jött.¹ Ez is elmúlt. Ma, nem függetlenül attól, hogy beléptünk az újmódi neveletlenség korába, ritkábban találkozunk a nevével a tudományos közleményekben, még inkább a közéleti vitákban.

Ennek a könyvnek az ötlete az Eötvös Károly Intézet műhelyében fogant – ahol bizony sokszor hangzott el korábban is Bibó István neve. Együtt azt gondoltuk, hogy ideje lenne tennünk valamit a Bibóról való hallgatás, a Bibó-feledés ellen. Kézenfekvőnek tűnt az ötlet: írjunk mindannyian Bibó mai aktualitásáról, és legyen abból tanulmány-/esszékötet. Négyen ültünk akkor az asztalnál, és ebben a könyvben hármunk írása valóban olvasható is (sajnáljuk, hogy a negyedik nem készült el). És persze akkor, ügyelve a sokszínűsége és az életmű arányaira, felkértünk néhány, szerintünk kiváló ismerőst (fiatalt és idősebbet, Bibó István tisztelőit, életművének kutatóit), hogy csatlakozzanak a vállalkozáshoz. A kötetet ezért inkább a személyesség, semmint a reprezentativitás jellemzi. Jó lenne, ha az új Magyarország hír-

¹ Szilágyi Sándor közlése szerint a Magvető Kiadó által kiadott, ebben a kötetben sokat idézett, Bibó tanulmányait tartalmazó, háromkötetes munkából (*Válogatott tanulmányok*, 1986) „...18 ezer példány szórén-szálán elfogyott”. Szilágyi Sándor: „Bibót (is) olvasni”. In: *Ostinato*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999, 77. o.

nökeként, függetlenül a mi vállalkozásunktól, végre a Bibó-recepció újabb hulláma indulhatna meg.

Ezt a könyvet kezébe vevő olvasó – noha örvendezünk annak, ha talál kapcsolatokat – nem egységes szerzői művet olvas, hanem olyan tanulmánykötetet, amelynek egyes darabjai a szerzők független művei. Azt találtuk ki – a műfajt nem határozva meg –, hogy mindenkitől két írást kérünk: egy olyat, amely Bibó István egy vagy több írásáról, életművének fontos részéről szól, és egy olyat, amelyen szerzője szerint Bibó hatása egyértelműen érződik. Aztán – mint látható – ilyen és olyan írásokat is kaptunk. Voltak, akik követték az eredeti ötletet, néhányan a két szempontot egy szövegben próbálták érvényesíteni, és előfordult, hogy csak az egyik készült el; így alakult, mert a szöveg olykor nemhogy a szerkesztői, de a szerzői óhajjal szemben is önállósítja magát.

*

Óvatosan kell bánni a szuperlatívuszokkal, fogalmazzunk ezért megengedően: Bibó István a 20. század egyik legjelentősebb magyar gondolkodója. És az egyik legkülönösebb. Az emberiség és a nemzetek történetének értelmét keresve, a zajló történelem morális alapjainak megerősítése mellett érvelve – ha tehetette, mert a cselekvés tere megnyíltni látszott – igyekezett eszméiért az elméletalkotó szerepén túl, bármilyen minőségben, hivatalnokként, politikusként, forradalmárként is fellépni.

Amíg Montesquieu életcéljaként, felvilágosítóként egy boldogabb emberiséget, Bibó – úgy gondoljuk – egy szabad és szolidáris Magyarországot (és Közép-Európát) szeretett volna maga után hagyni. Amit tehetett, megtette. Miközben Bibóból áradt a csendes tapintat, a magyar történet máig egyik legkülönösebb, provokáló alakja lett. Esetében a mű és az élet az eszméléstől a halálig egységben volt. Főképp emiatt a magyar történelem egyedi alakja; az általa művelt társadalomtudományokban és a politikában is társtalan.

Arról az emberről írunk ebben a kötetben, aki akadémiai székhelyén a katedra-jogtudomány több évszázados törmeléke alól emelte ki a hatalmi ágak elválasztásának érvényes elméleti intencióit, Montesquieu elgondolásának előzményeit, mélységét, társadalmi értelmét. A gondolkodóról szólunk: aki a trianoni és a párizsi békeszerződések okozta kiszolgáltatottság, sérelem, félelem, fájdalom és veszteség közepette a demokratikus politikai kultúra

és közösségi identitás pozitív szocializációs mintáinak megalkotási esélyeit kereste, emellett az általa leghatározottabban elutasított antiszemitizmus ügyében az előítéletes embereket is bevonó párbeszéd értelmét hirdette, valamint a közösségi, politikai, nemzeti hisztériák okait feltárta. Aki – e könyv szerzői szerint – a kollektív nárcizmus elemzésében évtizedekkel előzte meg a társadalom-lélektan e tárgyú nemzetközi teljesítményeit, és a politikai értelmesség és cselekvőképesség perspektívájából elemezte a zsákutcás habitusokat. És akiről egyik szerzőpárosunk provokatív hangütéssel azt is tudni véli, milyen társadalompolitikát ajánl nekünk 2022-ben, és az eltorzult magyar alkatról szóló tanulmányának a fogalomkészlete – egy másik szerzőnk szerint – miképp biztosít alkalmas keretet arra, hogy megértsük a hazai felsőoktatás mára bevégezettnek tűnő megfosztását autonómiáitól. Végül a kötetet lezáró írás arról tudósít, hogy az autoriter állam hogyan relativizálja a szabadságot, és miként monopolizálja a szuverenitást.

Amit Bibó leírt, azt meg is élte. Majd minden szövegét jellemezhetjük azzal, hogy azok személyes gesztusai is az aktuális közegben cselekvő éné. Pontosan tudta és hitte, milyennek kellene lennie a világnak; azt kereste, miképp lehetne olyan, amilyennek lennie kell, és miként lehetséges a hatalmat morálissá tenni, humanizálni. Emiatt lehetséges az, hogy miközben kívülről nézve viselkedését párját ritkítóan merésznnek véljük, őt magát pedig különös lénynek tartjuk, aki mintha léleknyugalommal sétálna még az akasztófa árnyékában is – ezek az ő esetében valójában mind teljesen magától értetődő, természetes gesztusok voltak, sőt még csak nem is a bátorság kategóriájába tartoztak...

Érdeemes továbbvinni a személyesség motívumát. Ezeket a sorokat 2021. november elsején írom, amikor hatvanöt évvel ezelőtt megszállt hazánk drámájára emlékszünk; arra a gyászos novemberi napra is, mikor a szovjet csapatok a Parlamentet körülfogták, majd – az eszköztelen Tildy Zoltán államminiszterre az ólmos ég alatt rákényszerített megállapodás alapján – az épületet megszállták, és kiürítették azt. Az elhagyatott neogót palota egyik szobájában mégiscsak írógép előtt ülő embert látunk. Valakit, aki a ma élő nemzedék jelentős részének kortársa, apánk, nagyapánk ismerőse, a múlt időben valakink lehetne. Akinek nem jut eszébe, hogy félhetne, most is fölötte áll a személyes életnek, a mindig jelen lévő hitet, reményt kérdezve, sokadszor gondolva át forrón szeretett hazája tragikusra fordult helyzetét. A szobába éppen benéz egy átizzadt, gimnasztyorkás, idegen katona, látja

az ablaknál lévő, asztal mellett ülő, nyugodt testtartású, szemüveges férfit. Ahogy ebben a városban ezen a napon mások, ő is fél, csapdák, ellenállók után kutat. Hangosan indítva, lejtős hangsúllyal folytatva, valamit mond, majd megnyugodva visszahúzódik, és behúzza maga mögött az ajtót. Bibó több papírt csavar az írógépbe, és indigót tesz közéjük. Ír:

„Az Országgyűlés épületében egyedül alulírott Bibó István államminiszter maradtam mint az egyedül törvényes magyar kormány egyetlen képviselője...

Magyarország népe elég vérrrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain van a sor, hogy megmutassák az ENSZ alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az ENSZ bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem érdekében...

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Isten óvja Magyarországot!

Budapest, 1956. november 4.”

A 21. században létrejövő, szabad, szolidáris és demokratikus Magyarország egyik programadó képviselője Bibó István lesz.

Köszönjük Budaörs Város Önkormányzatának és Wittinghoff Tamás polgármester úrnak, hogy e könyv létrejöttét segítették.

Majtényi László